

1.13. ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТИ АГРАРНОГО ПРАВА»

ПОКАЛЬЧУК Михайло Юрійович
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків
ORCID ID: 0000-0003-3463-4098

Аграрне виробництво в сучасних умовах є однією з провідних експортно-орієнтованих галузей, що забезпечує розвиток економіки та продовольчу безпеку країни. У цей нелегкий для держави час саме сільськогосподарські товаровиробники здійснюють забезпечення продовольчої безпеки України та є одним із найбільш ефективних джерел наповнення державного бюджету. Як бачимо, в умовах воєнного стану увага до аграрного сектору економіки України є особливою не лише з боку державних інституцій, але й з боку міжнародної спільноти, бо останні події досить яскраво визначили місце національного сільськогосподарського товаровиробника у забезпеченні світової продовольчої безпеки.

Дослідження методологічних основ визначення поняття «суб'єкти аграрного права» має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Теоретичний аналіз різноманіття підходів до його розуміння призводить до появи певної переважаючої доктрини, що в перспективі дістає державну підтримку, тобто можливість втілити свої результати у правотворчій діяльності. У жодному разі це не змінює суті суперечливих складових проблеми, проте загальновідомо, що методологічно недосконало розташовані наукові акценти в досягненнях будь-якої доктрини, які оформлено і закріплено відповідним правовим актом, ускладнюють або взагалі унеможливають процес регулювання відносин, що утворюють певні правові конструкції чи потрапляють у зону їх впливу. Саме тому подальший невпинний розвиток аграрної сфери та аграрного права потребує ґрунтовного дослідження поняття «суб'єктів аграрного права».

Основою для зроблених висновків та вирішення поставлених завдань слугували доробки представників вітчизняної та зарубіжної науки. Окремим аспектам цієї проблематики присвячували свої праці С.С. Алексєєв, С.І. Архіпов, В.М. Єрмоленко, В.П. Жушман, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, М.І. Матузов, В.С. Нерсисянц, О.О. Погрібний, П.М. Рабінович, О.М. Туєва, В.Ю. Уркевич, М.Г. Хаустова, Г.Ф. Шершеневич та ін. Проте, більшість досліджень було присвячено основним теоретичним засадам визначення понять «суб'єкт» та «суб'єкт права» без урахування аграрної специфіки.

Метою проведеної роботи є дослідження надбань теорії права у визначенні понять «суб'єкт» та «суб'єкт права» для формулювання власного визначення поняття «суб'єкт аграрного права».

Досить логічним на початку дослідження правового визначення суб'єктів аграрного права звернутися до методологічних підходів, що існують у юридичній науці з приводу зазначеного питання. Насамперед, під методологією розуміємо систематизовану сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою у науковому пізнанні є отримання істинного знання або побудова наукової теорії та її логічного обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо. Тож, для досягнення мети дослідження поняття «суб'єкти аграрного права» варто сформулювати цю категорію та розкрити її зміст, оскільки надати наукове трактування – означає розкрити предмет в його сутності¹.

Влучний висновок свого часу був зроблений М. І. Матузовим, що визначення поняття того чи іншого правового явища є найбільш вдалим методологічним прийомом пізнання дійсності; чітко сформульоване, воно є вершиною дослідження і певною мірою ставить крапку на певному його етапі². Таким чином, для того, щоб повно, об'єктивно та всебічно дослідити предмет пізнання,

---

¹ Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Л.: Изд-во ЛГУ, 1949. 144 с.

² Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1972. 294 с.

з'ясувати його сутність та динаміку розвитку у всій різноманітності об'єктивної реальності у своєму дослідженні ми використовуємо систему методів. Ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ є складним утворенням, дослідницьким інструментарієм усієї юридичної науки – її методологією. Тому, логічно обґрунтованим при дослідженні поняття «суб'єкт аграрного права» є звернутися до поняття «суб'єкт» та «суб'єкт права».

Як відомо, поняття «суб'єкт» має латинське походження, і складається з двох частин: «sub» означає «під, до», а «jes» – «акт, акція, дія». Тобто, суб'єкт перебуває перед певною дією. Тому під суб'єктом розуміється особа, наділена властивістю здійснювати певні дії, діяльність¹. Кожен науковець має своє усвідомлення терміну «суб'єкт», та все ж більшість сходиться до єдиного висновку, що суб'єкти різноманітні і мають чітку прив'язку до середовища, в якому вони існують. Так, поняття «суб'єкт» український тлумачний словник розглядає у кількох значеннях: філософському, книжному, юридичному, медичному, розмовному, логічному, граматичному тощо. Цікавим є юридичне значення, відповідно до якого суб'єктом є особа або організація як носій певних юридичних прав та обов'язків; та книжне значення, де суб'єкт – особа, група осіб, організація і таке інше, яким належить активна роль у певному процесі, акті². Тому, можна зробити висновок, що поняття «суб'єкт» є ширшим від поняття «суб'єкт права» і, тим більше від поняття «суб'єкт аграрного права».

Щодо визначення поняття «суб'єкт права», то це питання належить до дискусійних у вітчизняній юридичній науці, що значною мірою обумовлено існуванням різних доктринальних підходів та різних галузей права.

У теорії права є традиційною позиція, що суб'єктом будь-яких правовідносин є суб'єкт права, який вступив у них для реалізації

---

¹ Аграрне право України : підруч. / [В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.] ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

² Словник Української мови: в 11 томах. Том 9, АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1978. С. 814.

суб'єктивних прав і юридичних обов'язків¹. При цьому, учасниками правовідносин, на думку В. М. Хропанюка, є ті суб'єкти, які перебувають у сфері дії об'єктивного права². Міра участі суб'єктів у таких правовідносинах визначається їх правоздатністю і дієздатністю.

Як вважає Р. О. Халфіна, усі люди (фізичні особи) з моменту народження є суб'єктами права як у розумінні їх абстрактної правосуб'єктності щодо всього чинного законодавства, так і в розумінні їх конкретної правосуб'єктності – як реальних носіїв офіційно визнаних (природжених і невідчужуваних) прав і свобод людини. Людина є основним первинним суб'єктом права, яка займає особливу роль у системі суб'єктів права. Усі інші суб'єкти являють собою або спільноти, союзи людей, або певним чином майново-відокремлені суб'єкти, і це вже є похідним від людини утворенням. Названі спільноти осіб чи майнові об'єднання можуть бути визнані або не визнані законодавцем як суб'єкти права. Індивід як суб'єкт права — це вихідна база і неодмінна попередня умова для можливості появи не індивідуальних (групових і т.п.) суб'єктів права. Для права свобода індивіда та інших суб'єктів соціального життя у правовій формі є визначальною можливістю їх функціонування в умовах соціальної цілісності та стійкої нормативно-правової сфери³.

Авторитетною є точка зору С. С. Алексєєва, щодо здатності особи бути носієм юридичних прав та обов'язків, яка є правосуб'єктністю, що трактується як властивість особи, суспільно-юридичний стан, та за своєю природою є невід'ємним від особи⁴. Правосуб'єктність у поєднанні з іншими конституційними (загальними) правами й обов'язками, які визначають її зміст, і є невід'ємними від особистості, охоплюється поняттям «правовий статус».

---

¹ Дашковська О.Р. Правові відносини. Теорія держави і права: підруч. / за заг. ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. С. 234

² Хропанюк В.Н. Теорія господарства и права: ученик для высш. учеб. завед. / под ред. В.Г. Стрекозова, Москва: Интерстиль, Омега-Л, 2006. С. 309

³ Халфіна Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юрид. лит., 1974. 352 с.

⁴ Алексеев С.С. Общая теория права. В 2х т. Т. II, Москва, Юрид. лит., 1982.

В. Ю. Уркевич слушно зазначає, що фізична особа є первісним суб'єктом права, відповідно до цього вона наділяється ширшим обсягом правосуб'єктності.¹ І тому, як результат, правосуб'єктність фізичних осіб дістала назву загальної, тому що останні мають змогу бути учасниками необмеженого кола правовідносин, що регулюються нормами різних галузей права. Зміст їх правосуб'єктності складає цивільна, трудова, шлюбно-сімейна, конституційна, кримінальна та інші різновиди правосуб'єктності. Крім того, вчений робить висновок, що не кожен суб'єкт права є суб'єктом правовідносин. Ось чому, будучи їх суб'єктом, суб'єкт права набуває властивостей, непритаманних йому до виникнення правовідносин².

Інші дослідники вважають, що неможливо бути суб'єктом права й не бути водночас суб'єктом правовідносин. Адже бути суб'єктом права означає бути особою, яка має суб'єктивне право, що проявляється в покладених на нього обов'язках та відповідній поведінці іншого суб'єкта. Цілком логічно, що учасники правовідносин виступають стосовно один одного як правомочні і зобов'язані особи, інтереси ж однієї особи можуть бути реалізовані лише за посередництва іншої.

Доцільно зазначити, що на сьогодні у теорії права існують дві загальні тенденції щодо розуміння суб'єктів права: у першому значенні поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» не розділяються; у другому – виокремлюються ці дві категорії.

М. Г. Хаустова справедливо зазначає, що суб'єкти права як особи, навколо яких формуються правові зв'язки, для досягнення своїх практичних цілей вступають у правову комунікацію, намагаються формувати не тільки свої правові відносини, але й створювати «другу природу» – право³.

На думку С. І. Архіпова, суб'єкт права як сукупність його юридичних зв'язків – це правова особистість, її інтереси, намагання,

---

¹ Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин : моногр. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.

² Там же.

³ Хаустова М. Суб'єкти права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 29–38.

об'єктивовані ззовні.¹ Суб'єкт права – це не тільки носій прав та обов'язків, а й головний фактор правового життя, від якого залежить зміст права, його функціонування та розвиток².

Згаданий вище фахівець у галузі теорії держави і права Алексеев С.С. вважає, що суб'єкту права притаманні дві головні ознаки. По-перше, це особа – учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю. По-друге, це особа, яка дійсно здатна брати участь у правовідносинах, набула властивостей суб'єкта права через юридичні норми³.

У свою чергу, В. С. Нерсесянц, під суб'єктом права розуміє певних «осіб чи організації, за якими законом визнана особлива юридична властивість правосуб'єктності, що дає можливість брати участь у різних правовідносинах з іншими особами і організаціями»⁴.

Таким чином, ототожнення суб'єкта права й суб'єкта правовідносин можливе виключно у випадку перебування суб'єкта у стані сталої та постійної участі у правовідношенні⁵.

Поняття «суб'єкт» стосовно юридичних відносин, зазначав Г. Ф. Шершеневич, використовується у подвійному значенні. Визначають суб'єкта права, розглядаючи його або з активної сторони, як носія права, або з пасивної сторони як носія обов'язків. Частіше під суб'єктом права мають на увазі тільки того учасника юридичних відносин, якому належить у них право.

---

¹ Архипов С. И. Субъект права в центре правовой системы. *Государство и право*. 2005. № 7. С. 13–23.

² Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 466 с.

³ Алексеев С. С. *Общая теория права*. М. : ВЕЛБИ, Проспект, 2008. 576 с.

⁴ Нерсесянц В. С. *Проблемы общей теории права и государства*. М. : Норма, 2002. 832 с.

⁵ Слепнев А.В. Соотношение субъекта права и субъекта правоотношения. *История гос-тва. и права*. 2007, № 24, С. 39.

Суб'єктом права є той, розвивав цю думку Е. Трубецької, хто здатний мати права незалежно від того, користується він ними в дійсності чи ні¹.

На думку С. Л. Лисенкова, суб'єкти права – це учасники правових відносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Такими є індивіди або організації, які відповідно до норм права наділені правосуб'єктністю, тобто передбаченою нормами права здатністю бути учасником правовідносин².

П. М. Рабінович визнавав суб'єктом права носія можливих чи реальних юридичних прав або обов'язків³.

Тобто, ми бачимо, що значна кількість науковців вважають суб'єктами права не лише тих осіб, які реально користуються своїми правами та обов'язками, а й тих осіб, що наділені такими правами, але протягом певного часу до них не звертаються.

Ю. О. Пундор, досліджуючи категорію «суб'єкт права» крізь призму відповідальності у теорії права, зазначає, що суб'єктом права є правосуб'єктний діяч, який реалізовує свої права та обов'язки в певних сферах правовідносин. Наділений юридичними правами та обов'язками, що відображаються в категоріях правоздатності й дієздатності, сучасний суб'єкт права є й деліктоздатним, що дозволяє застосовувати і йому, і до нього юридичну відповідальність та відповідні санкції⁴.

І чим далі у своєму дослідженні ми заглиблюємося у теорію держави та права, тим частіше зустрічаємо різноманітні точки зору про співвідношення понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». На думку Р.О. Халфіної, «суб'єкт права» («правосуб'єктність») — поняття більш ширше, певною мірою відмінне від поняття «суб'єкт (учасник) правовідносин». «Суб'єкт права»

¹ Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. та ін.] ; відп. ред. Зайчук О.В. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.

² Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. К. : Юрискон-сульт, 2006. 356 с.

³ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К. : Атіка, 2001. 176 с.

⁴ Пундор Ю. О. Категорія «суб'єкт права» у теорії права та особливості її застосування у галузевому праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2015. 197 с.

– це особа, яка володіє правосуб'єктністю, тобто особа потенційно (взагалі) здатна бути учасником правовідносин – це реальний учасник даних правових відносин.¹ Таке визначення здається доцільним, адже суб'єкт правовідносин – це учасник конкретних правовідносин, а суб'єкт права – це особа, що не є учасником правовідносин, але за наявності певних умов може ним стати. Таким чином, суб'єкт права за деяких обставин може не бути учасником правовідносин, тоді як учасник правовідносин завжди є одночасно і суб'єктом права.² Натомість, О.Ф. Скакун, досліджуючи суб'єктів правовідносин, робить висновок, що ними є суб'єкти права, тобто особи, що мають правосуб'єктність. Тобто, суб'єкти правовідносин – це індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами конкретних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності³.

Таким чином, аналізуючи вищезазначене при порівнянні категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», ми повністю підтримуємо точку зору М. В. Цвіка, який зазначає, що «суб'єкт правовідносин — це такий суб'єкт суспільного життя, який здатний виступати учасником правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків». Щодо тотожності понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» він зазначає, що вони не завжди збігаються: по-перше, правовідносини не єдина форма реалізації норм права; по-друге, малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин⁴. Тому варто зробити висновок про

¹ Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 352 с.

² Бойцов В. Я. Система субъектов советского государственного права. Уфа : Башк. кн. изд-во, 1972. 160 с.

³ Скакун О. Ф. Теория держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

⁴ Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 432 с.; Сапжарук Т. О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 91–95.

нетотожність цих понять, адже категорія «суб'єкт правовідносин» повністю поглинається категорією «суб'єкт права».

Усі наведені вище міркування є цілком слушними й тоді, коли мова йде про суб'єктів аграрного права. Саме зараз, на нашу думку, варто більш детально зупинитися саме на понятті «суб'єкт аграрного права», оскільки дана конструкція безпосередньо стосується предмета нашого дослідження.

До теперішнього часу визначення суб'єкта аграрного права пройшло досить складний процес становлення. Його дослідженню присвячені праці багатьох видатних науковців-представників аграрного права різних періодів історії.

Існують точки зору, відповідно до яких суб'єктами аграрного права є насамперед виробники аграрної продукції, тобто сільсько-господарські товаровиробники незалежно від форм власності та організаційно-правових форм господарювання, та особи, що ведуть особисте селянське господарство¹.

Так, О. О. Погрібний під суб'єктами аграрного права визначав державні органи, до компетенції яких належить регулювання сільськогосподарства в Україні, юридичні особи всіх форм власності, громадяни (іноземні громадяни) та особи без громадянства, що господарюють на землі, а також займаються виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції та обслуговуванням сільськогосподарських товаровиробників².

При цьому суб'єктів аграрного права слід умовно поділяти на суб'єктів організаційно-господарських повноважень у сфері управління господарською діяльністю та суб'єктів господарювання.

До першої групи варто відносити органи державної влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо (наприклад, Міністерство аграрної політики та продовольства України) або опосередковано (наприклад, Кабінет Міністрів України) здійснюють

---

¹ Аграрне право: конспект лекцій: навч. посіб. для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / кол. авт.: Ю.Ю. Бакай, Д.Ю. Кондратенко, Г.С. Корнієнко та ін., за заг. ред. Т.В. Курман, А.М. Статівки, Х.: Юрайт, 2022, 172 с.

² Аграрне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного. Київ: Істина, 2007. 448 с.

управлінські та організаційно-господарські функції в аграрному секторі економіки України.

Друга група представлена суб'єктами аграрного господарювання, тобто аграрними формуваннями всіх форм власності та громадянами-підприємцями, які безпосередньо вирощують і виробляють сільськогосподарську продукцію (сільськогосподарські товаровиробники), юридичними особами та підприємцями, що забезпечують діяльність сільськогосподарських товаровиробників, а також різними фінансово-кредитними, страховими та посередницькими структурами, які надають свої послуги сільськогосподарським товаровиробникам.

Окрему групу суб'єктів аграрного права становлять фізичні особи, які господарюють на землі для задоволення особистих потреб у сільськогосподарській продукції. Такі суб'єкти здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи і не ставлять за мету отримання прибутку (наприклад, особисті селянські господарства).

Досліджуючи місце фізичних осіб серед суб'єктів аграрного права варто окремо зупинитися на правовому статусі селянина. На науковому рівні спочатку Н. І. Тітова, а згодом Ю. О. Яремчук та Т. В. Курман зазначали про важливу роль останнього в системі функціонування сільськогосподарського товаровиробництва, у забезпеченні його сталого розвитку. Так, у дисертаційному дослідженні «Фізичні особи як суб'єкти аграрного права» Ю. О. Яремчук пропонує визначати селянина як особу, яка постійно проживає у сільській місцевості, основним завданням якої є використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва для забезпечення власних та суспільних потреб у продуктах сільського господарства¹. При цьому, наголошується, що саме по собі проживання фізичної особи у сільській місцевості дозволяє вважати її сільським мешканцем, однак ще не дозволяє відносити її до категорії «селянин». Критеріями для виділення даної верстви населення у вище згаданому визначенні є постійне проживання та обов'язкове використання земель сільськогосподарського призначення для задоволення власних та суспільних потреб у про-

---

¹ Яремчук Ю.О. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2010, С.15-16.

дуктах сільського господарства. У більшості випадків це визначення є слушним. Але на увагу заслуговує і думка про те, що селянин не обов'язково має бути землекористувачем. Це є очевидним з огляду на сучасний стан життя в селі. Якщо взяти за основний критерій класифікації умову постійного проживання у сільській місцевості, то статусу селянина набудуть і деякі працівники соціальної сфери села, непрацевдатні, інші громадяни, які не використовують землю для задоволення особистих та суспільних потреб. Сюди також варто додати особливо актуальний на сьогодні статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО), а це більше 7 млн. цивільних осіб, які змушено переїхали у тому числі у сільську місцевість.

Наведена сукупність ознак, що є характерними для категорії «селянин» має доктринальний характер, але повністю не відображає реальний стан суспільних відносин, зокрема, виробничих, що врегульовують досліджуване питання. Це дає всі підстави не відносити до категорії «селянин» увесь контингент, що або проживає у сільській місцевості або здійснює там господарську діяльність на землі. Отже, віднесення селянина до суб'єктів аграрного права є досить суперечливим, бо вирішальну роль відіграє не факт проживання у сільській місцевості, а основний вид його діяльності.

Підсумовуючи вищезазначене, погоджуємося з Т. В. Курман, яка селянином вважає сільського мешканця, який здійснює діяльність у сфері сільського господарства. При цьому, селянство, на її погляд, виконує низку функцій: виробничу, адже в результаті діяльності селян здійснюється виробництво сільськогосподарської продукції рослинництва, тваринництва, рибництва, агролісівництва; соціально-економічну – завдяки діяльності селян задовольняються фундаментальні потреби населення держави у продуктах харчування, а промисловості в сировині рослинного і тваринного походження, а значить забезпечується продовольча безпека держави; соціально-культурну, виконуючи яку селянство виступає носієм української ідентичності – мови, культури, релігії, традицій тощо¹.

На думку В. М. Єрмоленка, суб'єктом аграрного права є особа, визначена законодавством, яка наділена сукупністю прав і

---

¹ Курман Т.В. Сталий розвиток сільського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. С. 58.

обов'язків, достатніх для забезпечення участі у аграрних право-відносинах¹.

Відповідно, й суб'єкти аграрного права мають найзагальніший поділ на фізичних і юридичних осіб. До фізичних осіб – суб'єктів аграрного права – належать члени особистих селянських господарств, автори селекційних досягнень (сорту рослини чи породи тварин), суб'єкти насінництва і розсадництва, садівництва, бджоло-лярі-пасічники тощо.

Досить широке коло осіб у визначенні суб'єктів аграрного права відносить В. П. Жушман, стверджуючи, що ними є юридичні особи, підприємства й організації, фізичні особи, підприємства й організації, фізичні особи, громадяни підприємці і громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, тобто виробники сільськогосподарської продукції, які володіють відповідною правоздатністю і є суб'єктами аграрних правовідносин². Це – сільськогосподарські підприємства всіх видів і їх об'єднання, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, державні підприємства, фермерські господарства та їх об'єднання, приватні (приватно-орендні) підприємства, підприємства переробки сільськогосподарської продукції, інші суб'єкти господарювання, засновані на приватній власності, а також фізичні особи – підприємці, просто фізичні особи, які на правах членства чи засновництва вступають, як правило, у внутрішні правовідносини як між собою так і з юридичними особами.

Враховуючи викладене, вважаємо доцільним поділ суб'єктів аграрного права на групи, зокрема, йдеться про: а) сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності та організаційно-правових форм; б) суб'єктів аграрного сервісу; в) а також допоміжних суб'єктів аграрного права. Тобто, такий поділ, на нашу думку, дає можливість до суб'єктів аграрного права відносити не лише суб'єктів, метою діяльності яких є виробництво сільськогосподарської продукції, а інших, діяльність яких спрямована на

---

¹ Аграрне право України: підруч. / [В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.] ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

² Гайворонський В. М., Жушман В.П. Аграрне право України: навчальний посібник. Х.: Право, 2003. 237 с.

надання сільськогосподарським товаровиробникам за потреби різного характеру допомоги та обслуговування.

Цілком слушною з цього приводу є точка зору Т. В. Курман стосовно того, що сучасне сільськогосподарське виробництво включає: безпосередньо аграрне виробництво, пов'язане з обробітком сільськогосподарських земель; виробництво сільгосппродукції тваринного походження; аквакультуру; агролісівництво; діяльність з переробки продукції рослинного і тваринного походження, а також надання супутніх сільськогосподарських послуг і виконання сільськогосподарських робіт¹.

Відповідно до пп. 14.1.235 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа - підприємець, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання.

Ознаками сільськогосподарських товаровиробників є: а) державна реєстрація; б) предметом діяльності є виробництво, переробка та/або реалізація сільськогосподарської продукції; в) визначена законом частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік (дорівнює або перевищує 75 відсотків).

Таким чином, до сільськогосподарських товаровиробників належать юридичні особи – виробники аграрної продукції. Виникає питання: чи належать особисті селянські господарства до категорії «аграрні товаровиробники»? Питання віднесення до сільськогосподарських товаровиробників особистого селянського господарства є досить суперечливим, оскільки останнє не відповідає наведеним вище ознакам сільськогосподарських товаровиробників, а саме не потребує державної реєстрації, бо не є юридичною особою, а також має на меті забезпечення власних потреб членів ОСГ, а не виробництво товарної аграрної продукції, тож не є і суб'єктом

---

¹ Курман Т.В. Сталий розвиток сільського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. С. 45.

підприємницької діяльності. Отже, поняття «сільськогосподарський товаровиробник» є доволі широким та включає в себе як сільськогосподарські підприємства (юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 75 відсотків), так і фізичних осіб-підприємців (приміром, осіб, що займаються веденням сімейного фермерського господарства без створення юридичної особи).

Найбільш яскравими представниками суб'єктів сільськогосподарського товаровиробництва є організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств, що відображають специфіку сільського господарства, а саме: фермерські та сімейні фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, що здійснюють діяльність з метою отримання прибутку, агрохолдинги тощо.

У залежності від принципів утворення та особливостей діяльності сільськогосподарські підприємства поділяються на підприємства кооперативного типу, підприємства корпоративного типу та унітарні підприємства.

Правовою основою діяльності сільськогосподарських підприємств кооперативного типу є Закони України: від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»; від 10 липня 2003 р «Про кооперацію»; від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» та Статуту конкретного суб'єкта аграрного виробництва.

Сільськогосподарське підприємство кооперативного типу – це юридична особа, заснована на приватній власності, членстві, особистій трудовій участі членів в їх діяльності, об'єднанні фізичних осіб, майна, предметом діяльності якої є виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка й реалізація.

Згідно з ст. 1 Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарським кооперативом є юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

Відповідно до положень вищевказаного Закону сільськогосподарський кооператив може здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без такої мети.

Фермерське господарство, як один із різновидів суб'єктів аграрного права, відповідно до ст. 1 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство», є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Натомість, правове становище сільськогосподарських підприємств корпоративного типу закріплено Господарським кодексом України від 16 січня 2003 р., Законами України: від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства»; від 17 вересня 2008 р. «Про акціонерні товариства», від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Статутом кожного підприємства.

До корпоративних підприємств належать господарські товариства. Відповідно до ст. 1 Закону України від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства» таким товариством визнається підприємство, установа, організація створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Статутний (складений) капітал такого утворення поділений на частки між учасниками.

Згідно з наведеними нормативно-правовими актами до господарських товариств у аграрному секторі слід віднести: сільськогосподарські акціонерні товариства, сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю та ін. У сфері сільськогосподарського виробництва переважно функціонують товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства публічного та приватного типів. На таких же засадах здійснюють свою діяльність й агрохолдинги.

Як наголошувалося раніше, до суб'єктів аграрного права, окрім зазначених, слід віднести також суб'єктів, які надають фінансо-

во-кредитні, посередницькі послуги для забезпечення сільськогосподарського виробництва. До них, зокрема, належать банківські установи, аграрні біржі, лізингові компанії тощо.

Спеціалізовані аграрні біржі створюються на підставі Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільськогосподарства України» та функціонують згідно із Законом України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р. та Положенням «Про наглядову раду Аграрної біржі», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2010 р.¹

Аграрна біржа є різновидом спеціалізованої товарної біржі, а тому відповідно до ст. 3 Закону України «Про товарні біржі», товарна біржа є юридичною особою, що функціонує у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю та провадить професійну діяльність з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, професійну діяльність з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, а також інші види діяльності, передбачені цим Законом.

Державним унітарним підприємством відповідно до ч. 1 ст. 73 Господарського кодексу України є суб'єкт господарювання, що утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління.

Правовою основою діяльності державних унітарних сільськогосподарських підприємств виступають положення ст. 73 Господарського кодексу України, а комунальних – ст. 78 Господарського кодексу України, та положення Примірного статуту державного підприємства, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики України від 12 грудня 2008 р.

У свою чергу, приватні сільськогосподарські підприємства поділяються на приватні та приватно-орендні, що функціонують відповідно до ст.ст. 113 та 115 Господарського кодексу України та

---

¹ Покальчук М.Ю. Реалії аграрного ринку. *Електронне науково фахове видання національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Теорія і практика правознавства»*. № 2(6). 2014. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/Покальчук.pdf> (дата звернення: 10.08.2022).

Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» Назви вказаних підприємств відображають не їх організаційно-правову форму, а лише форму власності.

У сучасних умовах господарювання невід’ємним елементом функціонування аграрного сектору економіки є розвиток нових форм агропромислових структур. Запорукою успішного та ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової конкуренції є їх об’єднання. Відповідно до законодавства усі суб’єкти аграрного підприємництва мають право на добровільних засадах об’єднувати свою виробничу, комерційну, наукову та іншу діяльність, незаборонену законодавством, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству

Організаційно-правовими формами об’єднання сільськогосподарських підприємств виступають асоціації, корпорації, концерни, консорціуми та інші. У сільськогосподарському господарстві значного поширення набули асоціації та корпорації.

Ще однією із форм агропромислової інтеграції є аграрні холдингові компанії, правову основу діяльності яких визначено Законом України від 15 березня 2006 р. «Про холдингові компанії в Україні». Це публічні акціонерні товариства, які володіють, користуються, а також розпоряджаються холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Перевагою агрохолдингів є виробництво у великих обсягах сільськогосподарської продукції та розвиток технологічно пов’язаних з ним підприємств переробки й торгівлі, а також високий рівень диверсифікації виробництва, можливість залучення значних інвестицій в основне виробництво, що не під силу середнім і дрібним сільськогосподарським підприємствам, централізація управління та високий рівень кваліфікації управлінського персоналу¹.

---

¹ Самсонова Я.О. Правові засади розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. *Електронне науково фахове видання національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Теорія і практика правознавства»* № 2(6), 2014. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/63371-130386-1-SM.pdf>. (дата звернення: 10.08.2022).

Із вищевказаного можливо підсумувати, що суб'єкти аграрного права функціонують не самі по собі, а лише в системі аграрних правовідносин. Тобто, зміст будь-яких досліджуваних аграрних правовідносин полягає у взаємодії суб'єктів між собою. Іншими словами, особа набуває статусу суб'єкта аграрного права лише шляхом вчинення дій, наслідки яких відображаються на інших уже існуючих суб'єктах.

Отже, суб'єктами аграрного права слід вважати фізичних та юридичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками усіх форм власності та організаційно-правових форм, що провадять діяльність у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки й реалізації, органів державної влади та місцевого самоврядування, до компетенції яких відноситься регулювання та участь у аграрних правовідносинах, та суб'єктів аграрного сервісу й інших допоміжних суб'єктів, які сприяють ефективному веденню процесу сільськогосподарського виробництва.